MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TOVUSH TALAFFUZIDAGI KAMCHILIKLARNI BARTARAF ETISHDA ARTIKULYATSION GIMNASTIKANING SAMARADORLIGI

Zamiraxon Abdurahimova Maxamatsoliyevna
Namangan viloyati Yangiqo`rg`on tumani
8-sonli davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti
o'qituvchi-logoped xodimi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan tovush talaffuzi kamchiliklari, ularning kelib chiqish sabablari hamda ushbu nuqsonlarni bartaraf etishda artikulyatsion gimnastikaning ahamiyati yoritilgan. Maktabgacha yosh davri bolaning nutqi jadal rivojlanadigan, fonematik eshitish, artikulyatsion harakatlar va to'g'ri talaffuz ko'nikmalari shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Ayrim bolalarda til, lab, jag' va yumshoq tanglay harakatlarining yetarlicha rivojlanmaganligi natijasida ayrim tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish, tovushni tushirib qoldirish, boshqa tovush bilan almashtirish yoki buzib aytish kabi kamchiliklar kuzatiladi. Bunday holatlarni o'z vaqtida aniqlash va korreksion-pedagogik ishlarni to'g'ri tashkil etish bolaning keyingi nutqiy rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega.*

Kalit so'zlar: *maktabgacha yosh, nutq, tovush talaffuzi, artikulyatsiya, artikulyatsion gimnastika, logopediya, fonematik eshitish, nutq nuqsonlari, korreksion ish, tovushlarni avtomatlashtirish.*

Kirish

Inson hayotida nutqning o'rni nihoyatda katta bo'lib, u shaxsning atrofdagilar bilan muloqot qilishi, o'z fikrini ifodalashi, bilim va tajribalarni egallashi hamda ijtimoiy muhitga moslashishida asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh davrida nutqning rivojlanishi bolaning umumiy psixik va intellektual taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq. Bu davrda bola yangi so'zlarni o'zlashtiradi, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzishni o'rganadi, tovushlarni farqlash va ularni aniq talaffuz qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanish jarayoni har doim ham bir xil kechmaydi. Ayrim bolalarda tovushlarni talaffuz qilish bilan bog'liq turli kamchiliklar kuzatilishi mumkin. Masalan, bola ma'lum bir tovushni umuman talaffuz qilmasligi, uni boshqa tovush bilan almashtirishi yoki tovushni buzib talaffuz qilishi mumkin.

Asosiy qism

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tovush talaffuzining shakllanishi

Bolaning nutqi tug'ilgan kundan boshlab asta-sekin shakllanib boradi. Dastlab bola nutq tovushlarini bevosita taqlid qilish orqali o'zlashtirsa, keyinchalik uning fonematik eshitishi va artikulyatsion imkoniyatlari rivojlanishi natijasida tovushlarni aniqroq talaffuz qila boshlaydi. Maktabgacha yosh davrida bola nutqining barcha tarkibiy qismlari jadal rivojlanadi. Bola atrofidagi kattalarning nutqini tinglaydi, so'zlarni takrorlaydi, savollarga javob beradi va mustaqil ravishda fikr bildirishga harakat qiladi. Shu jarayonda u

tovushlarning to‘g‘ri talaffuzini ham o‘zlashtirib boradi. To‘g‘ri tovush talaffuzi uchun faqatgina nutq a’zolarining anatomik jihatdan sog‘lom bo‘lishi yetarli emas. Ularning harakatlari aniq, muvofiqlashgan va kerakli darajada tezkor bo‘lishi lozim. Masalan, ayrim undosh tovushlarni talaffuz qilishda til uchining ma’lum nuqtaga ko‘tarilishi, lablarning muayyan holatni egallashi yoki havo oqimining ma’lum yo‘nalishda harakatlanishi talab etiladi. Agar bola artikulyatsion harakatlarni aniq bajara olmasa, tovush hosil qilishda xatolarga yo‘l qo‘yishi mumkin. Shuning uchun tovush talaffuzini korreksiya qilishdan oldin bolaning artikulyatsion apparati holatini baholash muhimdir.

2. Tovush talaffuzidagi kamchiliklarning asosiy turlari

Maktabgacha yoshdagi bolalarda tovush talaffuzi bilan bog‘liq kamchiliklar turlicha ko‘rinishda namoyon bo‘ladi. Ularni shartli ravishda quyidagi guruhlarga ajratish mumkin: Tovushni tushirib qoldirish. Bunda bola ma’lum tovushni so‘z tarkibida umuman talaffuz qilmaydi. Masalan, ayrim murakkab tovushlar ishtirok etgan so‘zlarda tovushni tushirib qoldirish kuzatiladi. Tovushni almashtirish. Bola bir tovush o‘rniga boshqa tovushni talaffuz qiladi. Masalan, artikulyatsiyasi murakkab bo‘lgan tovush o‘rniga unga yaqinroq va talaffuzi osonroq tovushdan foydalanishi mumkin. Tovushni buzib talaffuz qilish. Bunda tovush mavjud bo‘ladi, ammo u adabiy talaffuz me’yoriga mos ravishda hosil qilinmaydi. Ayrim hollarda tovushning o‘ziga xos, noto‘g‘ri artikulyatsion varianti yuzaga keladi.

Tovushlarni aralashtirib yuborish. Bola ikkita tovushni eshitish va talaffuz qilish jihatidan yetarlicha farqlay olmaydi. Natijada nutq jarayonida ularni ba’zan to‘g‘ri, ba’zan esa noto‘g‘ri qo‘llashi mumkin. Bunday kamchiliklarning kelib chiqishida turli omillar ishtirok etishi mumkin. Jumladan, fonematik eshitishning yetarlicha rivojlanmaganligi, artikulyatsion apparat harakatlarining sustligi, nutqiy taqlidning noto‘g‘ri shakllanishi, ayrim anatomik xususiyatlar, bolaning umumiy nutqiy rivojlanishidagi kechikishlar va boshqa omillar tovush talaffuziga ta’sir qilishi mumkin.

3. Artikulyatsion gimnastikaning mohiyati

Artikulyatsion gimnastika logopedik korreksiya jarayonida keng qo‘llanadigan maxsus mashqlar majmuasidir. Uning asosiy maqsadi nutq apparatining harakatchanligini oshirish, til va lab mushaklarini faollashtirish, harakatlarni aniq va muvofiqlashgan holda bajarish qobiliyatini rivojlantirishdan iborat.

Artikulyatsion gimnastika yordamida bolaning nutq a’zolari muayyan tovushlarni hosil qilishga tayyorlanadi. Bunda mashqlar bolaning yoshiga, talaffuzidagi kamchiliklarning xususiyatiga va korreksion maqsadga mos ravishda tanlanadi.

Artikulyatsion gimnastikani ikki asosiy turga ajratish mumkin:

Umumiy artikulyatsion mashqlar — nutq a’zolarining umumiy harakatchanligi va kuchini rivojlantirishga qaratiladi. Maxsus artikulyatsion mashqlar — muayyan tovushni hosil qilishda ishtirok etadigan artikulyatsion harakatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

4. Artikulyatsion gimnastikaning asosiy mashqlari

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun artikulyatsion gimnastika qiziqarli, sodda va o‘yin shaklida tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Chunki bu yoshdagi bolalarda uzoq vaqt davomida bir xil harakatni bajarishga qiziqish pasayishi mumkin.

“Tabassum” mashqi. Bola lablarini yon tomonga cho‘zib, tabassum qilgandek holatni saqlaydi. Ushbu mashq lab mushaklarini faollashtirishga yordam beradi.

“Naycha” mashqi. Lablar oldinga cho‘ziladi va naycha shakliga keltiriladi. Bu mashq lablarning harakatchanligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Tabassum — naycha” mashqi. Bola navbat bilan lablarini tabassum holatiga va naycha holatiga keltiradi. Mashq lablarning turli holatlar o‘rtasida tez va aniq almashinishini rivojlantiradi. “Belkurakcha” mashqi. Til keng va bo‘sh holatda pastki lab ustiga qo‘yiladi. Ushbu mashq tilni bo‘shashtirish va uning holatini nazorat qilishga yordam beradi. “Ninacha” mashqi. Til ingichka va tarang holatga keltiriladi. Bu mashq til mushaklarining faolligi va boshqarilishini rivojlantiradi.

“Soat” mashqi. Til uchi navbat bilan og‘izning o‘ng va chap burchaklariga yo‘naltiriladi. Bu mashq til harakatlarining koordinatsiyasini yaxshilaydi.

“Arg‘imchoq” mashqi. Til uchi navbat bilan yuqori va pastki tishlar tomon yo‘naltiriladi. Mashq tilning vertikal harakatlarini rivojlantiradi.

“Otcha” mashqi. Til bilan tanglayga tegib, ot tuyoqlarining ovoziga o‘xshash harakat bajariladi. Ushbu mashq til uchining faolligini oshirishga yordam beradi.

“Qo‘ziqorin” mashqi. Til tanglayga keng holatda yopishtiriladi va bir muddat ushlab turiladi. Bu mashq tilning yuqoriga ko‘tarilish qobiliyatini rivojlantiradi.

“Mazali murabbo” mashqi. Bola tilini yuqori lab bo‘ylab ichkaridan tashqariga qarab harakatlantiradi. Mashq tilning yuqoriga va oldinga harakatini rivojlantirishga yordam beradi.

Artikulyatsion gimnastika va fonematik eshitish

Tovush talaffuzini shakllantirishda bolaning nafaqat tovushni ayta olishi, balki uni eshita va farqlay olishi ham muhimdir. Fonematik eshitish yetarlicha rivojlanmagan bola o‘xshash tovushlarni bir-biridan ajratishda qiynalishi mumkin.

Shuning uchun artikulyatsion gimnastikani fonematik mashqlar bilan birgalikda olib borish maqsadga muvofiq. Masalan, bola ma’lum bir tovushni talaffuz qilishni o‘rganayotgan bo‘lsa, shu tovush ishtirok etgan so‘zlarni eshitish, tovushning so‘z boshida, o‘rtasida yoki oxirida kelishini aniqlash kabi topshiriqlar berilishi mumkin.

Bunday kompleks yondashuv bolaning talaffuz va eshitish ko‘nikmalarini bir vaqtda rivojlantiradi. Mashg‘ulotlarning o‘yin asosida tashkil etilishi

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda o‘yin metodidan foydalanish alohida ahamiyatga ega. Bola uchun artikulyatsion gimnastika oddiy takroriy mashqlar emas, balki qiziqarli faoliyat sifatida tashkil etilishi kerak.

Masalan, “Soat” mashqida bola tilini soat strelkasiga o‘xshatib harakatlantirishi mumkin. “Otcha” mashqida otning yurishini tasavvur qilish, “Belkurakcha” mashqida tilni belkurakka qiyoslash mumkin. Bunday obrazli tushuntirishlar bolaning diqqatini jamlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, artikulyatsion gimnastika maktabgacha yoshdagi bolalarda tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etishda samarali korreksion vositalardan biri bo‘lib, uning muntazam va maqsadli qo‘llanilishi bolaning artikulyatsion imkoniyatlarini kengaytirish hamda to‘g‘ri talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ushbu jarayonda logoped, tarbiyachi va ota-onalarning hamkorligi muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Volkova L.S. Logopediya. — Moskva: Prosveshchenie.
2. Filicheva T.B., Chirkina G.V. Ustranenie obshchego nedorazvitiya rechi u detey doshkolnogo vozrasta. — Moskva.
3. Filicheva T.B., Soboleva A.V. Razvitie rechi doshkolnika. — Moskva.
4. Konovalenko V.V., Konovalenko S.V. Artikulyatsionnaya i palchikovaya gimnastika. — Moskva.
5. Pravdina O.V. Logopediya. — Moskva: Prosveshchenie.